

**АКТУАЛНОСТ НА КОМПАРАТУМА В ЛЕКСИКОГРАФСКИ
РЕГИСТРИРАНИТЕ СРАВНИТЕЛНИ КОНСТРУКЦИИ¹**
(Изследване върху българския и новогръцкия език)

Марияна Карталова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**COMPARATUM ACTUALITY IN LEXICOLOGICALLY
REGISTERED COMPARATIVE STRUCTURES**
(Study of Bulgarian and Modern Greek)

Mariyana Kartalova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The object of this study is the comparatum actualization in comparative structures in Bulgarian and Modern Greek. The former are units characterized by a fixed structure and a stable lexical composition, but the possibility of new realia becoming a part of such units, signifies the development of the language. The outdated and unfamiliar is replaced by what is known and valid for current language users. The static character can be found in comparatums of zoological nature which have a leading role in both languages. The reason is that animals stand closest to man and he is the creator of such units.

Key words: comparative structures, Bulgarian and Modern Greek languages, comparatum actuality

Фразеологизмите са единици, които са общоизвестни в даден речеви колектив, имат относително устойчив характер, възпроизводими са в речта и семантиката на целия израз не е сбор от значенията на изграждащите го лексеми. На тези устойчиви структури е присъща емоционално-експресивна оцветеност. Именно цялостната им същ-

¹ Настоящият доклад се осъществява благодарение на проект: Договор № МУ 13 ФЛФ 004/19.03.2013, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

ност прави фразеологичната единица (нататък ФЕ) трудно поддаваща се на езикови влияния, които да се изразяват в промяна на един или няколко от компонентите ѝ, или дори и на цялата единица. Във ФЕ намира отражение народопсихологията на етноса и те се предават от поколение на поколение по силата на традицията.

Българският и новогръцкият са двата балкански езика, които ще бъдат поставени в „епицентъра“ на проучването. Двата народа имат сходства в културно и идеологическо отношение, което се дължи на общото им историческо минало и постоянните контакти. Непрестанните взаимоотношения между българи и гърци рефлектират и на езиково равнище. Гореизложените факти обуславят преобладаването на прилики във фразеологичното „поле“ на двата изследвани езика. Разбира се, разликите между българския и новогръцкия език също са налице, защото, колкото и да са близки народите, всеки от тях възплъщава собствения си мироглед и народопсихология и по този начин изгражда собствена езикова картина за света.

У нас за първи път значителна част от устойчиви сравнения е представена в „Български притчи или пословици и характерни думи“, събрани от П. Р. Славейков, „Българско-руски фразеологичен речник“ и „Фразеологичен речник на българския език“. На компаративните структури в българския език Весна Кювлиева-Мишайкова посвещава монографията „Устойчивите сравнения в българския език“, където споменатите единици са подробно проучени и в теоретично отношение.

Обект на изследване в настоящата статия са лексикографски регистрираните сравнителни конструкции² от четири източника – «*Νεοελληνικές φράσεις*» (2013), «*Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*» (2002), „Фразеологичен речник на българския език“ (1974/1975) и „Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език“ (2013). В обсега на проучването са включени само сравнения, отговарящи на схемата **X като Y** (в новогр. **X σαν Y**), т.е. такива, които са изградени от *tertium comparationis*³, *comparator*⁴ и *comparatum* (напр. *страхлив като заек, живеея като куче, сам като кукувица, никнат като гъби* и т.н.). Тази уговорка е необходима, понеже за сравнения, но със скрит характер, могат да бъдат приети и съчетанията: *крокодилски сълзи* (сълзи като на крокодил), *лута чушка*

² Използваме термина *сравнителни конструкции*, а не *устойчиви сравнения*, защото не всички изследвани компаративни единици, отговарящи на схемата X като Y (X σαν Y), приемаме за сравнения с устойчив характер.

³ **Tertium comparationis** – основание или признак на сравнението.

⁴ **Comparator** – сравнителна дума, която е формалният признак на сравнението.

(люта като чушка), *гърне и коприва* (като гърнето и копривата са) и т.н. В новогръцки език за тип скрити сравнения приемаме тези, които имат като първи компонент следните глаголи: *γίνομαι* (ставам, превръщам се) и *είμαι* (съм) и са придружени от съществително име, напр. *γίνομαι παπί* (букв. пр. ставам патка = ставам *като* патка; семантика – *ставам вир-вода*), *γίνομαι περδίκι* (букв. пр. ставам яребица = ставам като яребица; семантика – *оздравявам*), *γίνομαι σκυλί* (букв. пр. ставам куче = ставам като куче; семантика – *разгневявам се*), *είμαι αετός* (букв. пр. орел съм = като орел съм; семантика – *много умен човек*), *είμαι σκυλί στη δουλειά*⁵ (букв. пр. куче съм в работата = като куче съм в работата; семантика – *работя много*) и др.

В лингвистичната традиция компаратумът е определен като „сравняваща част, която съдържа образа на сравнението“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 18). Този елемент най-лесно подлежи на актуализация, тъй като в него намират място съвременните реалии, известните предмети, познати анимационни и литературни герои и т.н.

В настоящото изследване приемаме схващането, предложено от В. Кювлиева-Мишайкова, според която устойчивото сравнение е „двучленна, бинарна структура често с асиметричен характер – първата, лявата част се изразява обикновено от един компонент, а втората, дясната част може да бъде съставена от един, два или повече компоненти“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 20).

Общият брой на изследваните сравнения надхвърля 1350, като по-голямата част от тях са регистрирани в българския език. Докато във „Фразеологичен речник на българския език“ (т. I и т. II) преобладават устойчиви сравнения от типа на: *бързам като гуцер връз баир, влизам (ходя) като мехтеровата свиня, гледам като маче у птиче, забърквам се като куче в сливи, залеям се / залея се като репей <о дреха>*⁶ за някого и др., то в другия източник, от който са ексцерпирани сравненията в българския език, се забелязва „стесняване“ на компаратума и свеждането му до една дума – напр. *мъдър като философ, свеж като фикус, слаб като тръстика, красив като Аполон, здрав като сопа, красив като принц, красив като Квазимодо* (с ироничен отгънък) и т.н. Разбира се, не са рядкост и примерите, в които имаме пояснения към сравнителния образ – *красив като коледна камбанка, досаден като улично коте, мълчалив като лишено от листа дърво, мил като полъх на вятър, стиснат като дърта свекърва* и т.н. Тези

⁵ Семантичният еквивалент на *είμαι σκυλί στη δουλειά* е *работя като вол*.

⁶ В < > е поставен факултативният елемент. Той може и да отсъства от израза, без да се промени семантиката му.

конструкции не бихме могли да приемем за напълно устойчиви, тъй като и авторът констатира „загуба на устойчивост (и поява на все нови сравнения, които са резултат както от разширяване, така и от стесняване на мирогледа и знанията на хората) и липса на необходимата идиоматичност, т.е. лексикалното значение на цялостния израз да не е сбор от семантиките на изграждащите го компоненти“ (Янев 2013: 39). Прави впечатление, че по-голямата част от сравненията, имащи ироничен характер, изразяват неодобрение или критикуват определени качества и постъпки: *гледам като вол* (*гледам тъпо, глупаво, безизразно*)⁷, *вървя като мечка* (*вървя много тежко, тромаво*), *вървя като спънат кон* (*вървя трудно, разкрячено, обикновено от умора, неудобни обувки и др.*), *гледам като отровен <от гъби>* (*гледам тъпо, безсмислено, глупаво*), *гледам като петел бобово зърно* (*гледам учудено, с голяма изненада*), *говоря като латерна* (*говоря много и непрекъснато*) и т.н. Подобен тип компаративни конструкции са характерни за българския език.

Ситуацията в новогръцки език не е идентична с тази в български. От проучените източници проличава, че в рамките на десет години не са се появили нови сравнителни конструкции в езика. Гърците се придържат към вече установените и общоприети сравнения, „завещани“ от предходните поколения, и не се забелязва иновативност на сравнявания образ. Най-често в ролята на компаратум влизат представителите на фауната и някои от растенията. Голяма част от сравненията в новогръцки език имат и своя аналог в българския, напр.: *φουσκώνω σαν το παύονι* (букв. надувам се като паун), *φοβητσιάρης σαν λαγός* (букв. страхлив като заек), *δυνατός σαν ταύρος* (букв. здрав като бик), *πεινασμένος σαν λύκος* (букв. гладен като вълк), *γίνομαι κόκκινος σαν παντζάρι* (букв. ставам червен като панджар; червен като домати) и т.н. Разбира се, има и такива УС, които се срещат само в новогръцки език, напр.: *σαν τη αγελάδα που κλοτσά την καρδάρα με το γάλα* (букв. като крава, която ритва ведрото с млякото – за човек, който от невнимание, непохватност, бързане или нетърпение проваля в последния момент нещо, което е постигнал с много труд и усилие); *ντυμένος σαν το κρεμμύδι* (букв. облечен като кромид – с много дрехи една върху друга), *θα σε χτυπήσω σαν χταπόδι* (букв. ще те смачкам като октопод – като заплаха: ще те пребия жестоко; ще те посиня от бой).

⁷ Тълкуванията на сравненията са взети от монографията на Веса Кювлиева-Мишайкова.

Една от разликите между сравненията в двата езика е иновативността на компаратума в българския език, т.е. дясната страна на изследвания вид ФЕ се заема от: собствени имена на спортисти, на актьори, на шоумени, на богове, на приказни герои (*красива като Снежанка, силен като Херкулес, добър като Буда, беден като Лазар, бърз като Шумахер, мъдър като Сократ, красива като Афродита, зъл като Чингис хан* и др.), докато новогръцкият език е статичен във фразеологично отношение – *κοκκινίζω σαν παπαρούνα* (букв. почервявам като мак), *ντυμένος σαν το κρεμμύδι* (букв. облечен като кромид), *αρματωμένος / οπλισμένος σαν αστακός* (букв. въоръжен като рак), *κολλάω σαν τη μύγα στο μέλι* (букв. лепя се като муха на мед), *πεθαίνω σαν το σκυλί* (букв. умирам като куче), *τρέμω σαν (το) ψάρι* (букв. треперя като риба) и т.н. Това подновяване и актуализиране на компаратума, на което ставаме свидетели в българския език, не е процес, който протича бързо. В едни застинали единици, каквито са и фразеологизмите, трудно се осъществява подмяната на който и да е компонент с нов. В българския език тази актуализация на сравняващия образ е регистрирана от Борян Янев в монографията му „*Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*“. А що се отнася до новогръцкия език, в двата изследвани източника са регистрирани едни и същи сравнителни конструкции. Въз основа на това го определяме като статичен, т.е. като език, който трудно се поддава на промени и на странични влияния.

В сравнителните конструкции на иновация най-лесно се подлага дясната страна (от *като* нататък). Признакът, качеството или действието, които се приписват на образа, са постоянни и могат да се отнасят едновременно за няколко предмета, животни, явления и т.н. Например с червения цвят свързваме рака, домата, панджара⁸, мака и божура (*червен като рак / κόκκινος σαν αστακός, червен като панджар / κόκκινος σαν παντζάρι, червен като мак / κοκκινίζω σαν παπαρούνα*). Със силата се свързват бикът, лъвът, мечката, тигърът, Херкулес и др. Мравката и щурецът също са свързани със силата, но тези сравнения носят ироничен отгънък (*силен като глезен на щурец, силен като мравка* – регистрирани само в български език).

Подобно изследване на фразеологичните единици в двата езика предлага и Г. Брусева. Материалът ѝ се основава на фразеологизми с опорна дума животно, което също доказва преобладаването на зоокомпонентите в подобен вид устойчиви структури. В предложените

⁸ Панджар – м. диал. червено цвекло; чукундур.

от нея сравнения, отнасящи се до новогръцкия език, също се забелязва стабилността на компаратума. Именно представителите на фауната, като намиращи се най-близо до човека, се използват за охарактеризиране на неговия характер, поведение, външност, отличителни белези, т.е. по-голямата част от сравненията са с антропоцентрична насоченост.

Известен факт е, че хората сравняват с това, което им е добре известно, познато, част от ежедневието, т.е. с нещата, които са неразделна част от битието им. „Съпоставянето на неизвестното или малко познатото с известното и добре познатото е един от най-старите начини за опознаване на действителността“ (Кювлиева-Мишайкова 1986: 5). Именно това налага обновяването на фразеологичния фонд и главно на компаративните структури. С появата на новите технологии, модернизирването на обществото, разширяването или стесняването на знанията на съвременното поколение се налага и замяната на архаичната и диалектната лексика, която е характерна за този тип единици, с неологизми.

И в двата езика едни от най-срещаните и предпочитани образи в компаративните структури са тези на дадено животно. Зоокомпонентите, които преобладават, са: кучето, кокошката, вълкът, лисицата, насекомите (муха, бълха, въшка), мечката и рогатият добитък. Това е така, защото животните са били и продължават да бъдат неразделна част от живота на човека. Зоокомпонентите обаче са носители на различно конотативно значение – един образ едновременно може да има и положителна окраска, и пейоративна оценка. Например в българския и новогръцкия език образът на кучето се реализира предимно с отрицателна конотация (*зъл като куче, зъбя се като куче* и т.н.), но символизира и верността (*верен като куче / πιστός σαν σκυλί*). Животните и в двата езика са носители преди всичко на пейоративност и със сравненията, в които те влизат като компонент, се критикуват човешки качества. Двете фразеологични системи доказват склонността на хората да спират вниманието си върху грозното, несъвършеното, дори в българския език се забелязва приближаване до гротеската като начин на мислене на народа ни, напр.: *прилича ми като на тиква обръч, прилича ми като на свиня седло, прилича ми като на свиня звънец, сериозен като <турски> ибрик* и т.н.

Подобен вид съпоставителни изследвания между два или повече езика ни дават възможност на опознаем в дълбочина културата на „другия“, неговите традиции, обичаи, ценности, бит. Разкриват ни една по-различна представа и картина за заобикалящата ни действител-

ност. Компаративният анализ на характера и естеството на компонентите в ролята на сравняваща част показва значителни прилики. Едни и същи образи се предпочитат и от българите, и от гърците и стават причина за генерирането на сравнения. Национално специфичните образи са изключително малко на брой, напр. в новогръцки език в ролята на сравнителен образ влизат морските обитатели, имената на древногръцките богове (те се срещат и в българския език) и т.н. В основата на компаративните структури стоят обективно наблюдаваните характеристики на животните. Езикът е средството, чрез което се изразяват приликите и разликите на фразеологично равнище, и не само, и проличава богатството на лексиката, с която той борави.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабиньотис 2002:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Β' έκδοση. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2002.
- Брусева 2010:** Брусева, Г. *Η εικόνα του ανθρώπου όπως αντικατοπτρίζεται μέσα από τη σημασιολογία των φρασεολογικών μονάδων της βουλγαρικής και της νεοελληνικής γλώσσας /η ύλη βασίζεται στις φρασεολογικές μονάδες με κεντρικό στοιχείο την λέξη «ζώο»//* *Втори конгрес на неоелинистите от балканските страни „Новогръцкият език на Балканите през 21-ви век – проблеми на обучението, изследвания и перспективи“*, София, 2010, 221 – 229.
- Кошелев, Леонидова 1974:** Кошелев, Ал., Леонидова, М. *Българско-руски фразеологичен речник*, София – Москва: Наука и изкуство и Руски език, 1974.
- Кювлиева-Мишайкова 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: БАН, 1986.
- Ничева и кол. 1974 – 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, К. *Фразеологичен речник на българския език*, т. I и II, София: БАН, 1974 – 1975.
- Пандос 2013:** Πάντος, Χρ. *Νεοελληνικές φράσεις*. Αθήνα: Λαμπράκη, Ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, 2013.
- Славейков 1972:** Славейков, П. Р. *Български притчи или пословици и характерни думи*. Трето издание. София: Български писател, 1972.
- Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013.